

*Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 15. 2011. С. 392–396.*

Сергій ПИВОВАРОВ

МЕДАЛЬЙОН ЗІ СВЯТИМ ВЕРШНИКОМ З ЛІТОПИСНОГО ВАСИЛЕВА: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

На території Давньої Русі важливе значення мало вшанування святих воїнів. В їхніх образах знайшли відображення уявлення про мужність, хоробрість, віру і віротерпимість, жертвну любов до батьківщини. Поширенню культів святих воїнів сприяли князівські династії та військова дружина, для яких вони були взірцями захисників, охоронців, родових патронів. Свідченням цього є численні зображення християнських святих на військових обладунках, у давньоруському мистецтві: фресках, іконах, різьбі по дереву і кістці, металопластиці тощо [Александрович, 1999; Анастасов, 2006, с. 121–122; Гнучова, 1993, с. 7–20; Древний Новгород, 1985, рис. 45; Лазарев, 1970, с. 56–102; Монгайт, 1955, с. 179; Николаева, 1983; Пересадов, 2004, с. 108–121; Пуцко, 1969, с. 217–244].

Набули значного розповсюдження зображення святих вершників і в Галицько-Волинському князівстві, про що свідчать знахідки виробів, переважно металопластики, з розкопок давньоруських поселень, городищ, могильників, руїн літописних міст [Михайлова, 2003, с. 180–187; Коваль, Бурачок, 2007, с. 179–187] на землях, які входили до їхнього складу.

Одне із таких зображень святого воїна (бронзовий медальйон-підвіска) трапилося під час проведення археологічних робіт в ур. Замчище на території с. Василів Заставнівського р-ну Чернівецької обл., де локалізовані рештки літописного міста Василева, який згадується під 1230 р. [Ипатьевская летопись, 2001, стб. 761].

При обстеженні поверхні пам'ятки восени 2008 р. автором зібраний археологічний матеріал, представлений фрагментами давньоруської кераміки, імпортих посудин, очевидно, візантійського походження, керамічних полив'яних плиток, окремі з яких мали деталі зображень орла у геральдичній позі, уламком денця скляного кубку та металевими виробами (підвісками, бронзовими писалами, книжковими застібками тощо).

На ділянці, яка знаходиться в південно-східній частині урочища на віддалі 250 м від городища XII–XIII ст. і яка безпосередньо примикає до садиб мешканців села, проводилася археологічна експертиза з метою встановлення глибини культурного шару та перспективи подальшої її приватизації. Тут закладено декілька розкопів. У розкопі № 2, який розміщувався на краю плато корінного берега Дністра, на глибині 0,45 м від сучасної поверхні знайдено поховання, а після розширення розкопу і прирізки – ще чотири. Всі вони здійснені за християнським поховальним обрядом, у ямах підпрямокутної форми, безінвентарні. Над двома із них збереглися рештки пласких каменів, очевидно, це були підплитові поховання, зруйновані оранкою.

Під час розчистки поховання № 3 на рівні залягання кам'яної плити (0,25 м від рівня сучасної поверхні) знайдено бронзовий медальйон разом із дрібними уламками давньоруської кераміки.

Виявлений медальйон (кругла підвіска-іконка) виготовлений із бронзи, його діаметр 2 см, товщина близько 1–2 мм, зверху він має вушко для підвішування (рис. 1). Металевий виріб містить зображення з одного боку, інший – гладенький. На медальйоні зображено вершника у німбі, який їде вліво з піднятим вгору списом. За спиною вершника розвівається плащ (криловидної форми), до захисного озброєння кінного воїна відноситься щит, нижня частина якого заокруглена, а верхня звужується догори, який розміщений посередині фігури коня, з лівого боку постаті вершника. Зображення на медальйоні обведене рельєфною подвійною лінією. Огляд виробу показує, що він виготовлений шляхом відливання в двосторонній кам'яній формі.

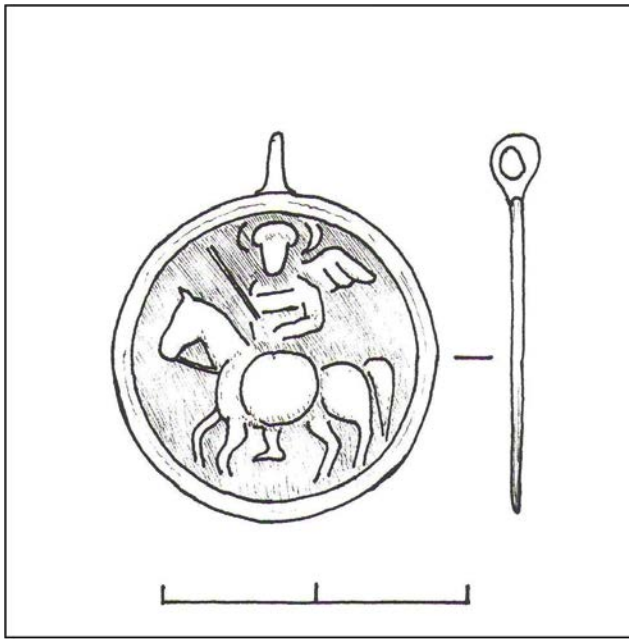

Рис. 1. Медальйон із зображенням святого вершника з літописного Василева на Буковині
Fig. 1. Medallion with image of Saint Rider from annalistic Vasyliv in Bukovyna

медальйонів із святыми воїнами зображення двосторонні, інколи на аверсі рельєфне, а на реверсі гравіроване.

В цілому переважна більшість виявлених медальйонів приурочена до земель, які входили до складу Галицько-Волинського князівства, і тому, на нашу думку, пов'язані із історичними подіями в князівстві.

Відсутність надписів на медальйоні затрудняє атрибуцію кінного святого воїна. В літературі зображення святого вершника на таких підвісках, в більшості випадків, пов'язується із св. Георгієм (Юрієм) [Пастернак, 1998, с. 234; Власова, 1962, с. 257; Савицький, Свінціцький, Охріменко, Оболончик, 2009, с. 112, табл. V]. Але спеціально іконографія зображення на цих медальйонах не досліджувалася. Інколи постать воїна просто інтерпретується як "святий вершник" чи "безіменний святий воїн" [Михайлова, 2003, с. 180, 182, рис. 1].

На території Давньої Русі зображення святих кінних воїнів мало досить значне поширення і зустрічається на багатьох культових виробках. Серед зображень святих, які супроводжуються написами, найчисленнішими є св. Георгій, св. Дмитрій Солунський, св. Федір Тирон, св. Федір Стратилат, св. Євстафій Плакида, св. Сиссиній, св. Фіваммон, св. Борис, св. Гліб та інші. Для багатьох зображень святих характерний певний іконографічний тип, який навіть при відсутності написів, робить постать святого вершника пізнаваною. Наприклад, св. Георгій на виробках металопластики, іконах зображується на коні, який їде вправо, рідше вліво, зі списом, вражаючим змія, останній зображений під копитами коня [Древний Новгород, 1985, рис. 45; Нечитайло, 2000, рис. 140–142, 568, 570; Николаева, 1983, табл. 17, 32, 37, 45]. Для зображення св. Євстафія Плакиди, характерним є постать вершника, який їде вправо, із рукою, піднятою догори, під ногами коня розміщено спис [Ивакин, 2001, с. 40–46]. А із яким же святим можна пов'язати зображення на медальйоні з Василева? Сталість іконографічного типу св. Георгія у давньоруському мистецтві дає змогу припустити, що на медальйоні зображений інший святий воїн.

Інтерпретацію зображення на медальйоні, на нашу думку, можна здійснити, використовуючи давньоруські вислі печатки. Саме на них є чимало зображень святих

Пошук аналогії знахідці засвідчив, що подібні медальйони неодноразово зустрічалися в давньоруських старожилностях. Так, їхні знахідки відомі у Галичі [Пастернак, 1998, с. 234, рис. 70, 3], Зеленому (давня Теробовля) [Власова, 1962, с. 288, рис. 7, 5], Теліженцях [Михайлова, 2003, с. 182, рис. 1], багатьох пунктах Волині [Кучінко, Охріменко, Савицький, 2008, ілюстр. XX, 7; Савицький, Свінціцький, Охріменко, Оболончик, 2009, с. 112, табл. V; Нечитайло, 2000, рис. 86, № 572] та інших пам'ятках. Варто відзначити, що майже всі відомі медальйони практично не відрізняються один від одного. Можливо, вони виготовлені в одній формі і різняться лише чіткістю зображення, що, очевидно, викликано руйнацією форми від тривалого використання. Не виключено, що медальйони виготовлялися поспішно і тому не мають зображень на зворотній стороні. Як правило, на більшості давньоруських

вершників. Дослідженнями встановлено, що на давньоруських буллах зображення святих вершників поширюється з початку XIII ст. [Чукова, 2006, с. 52]. Вшанування святих воїнів пов'язується, перш за все, із князівським військовим середовищем, серед власників печаток, крім князів, є митрополити, монастирі, посадники, тіуни тощо.

Рис. 2. Зображення вершника св. Федора на давньоруських печатках (за Т. Чуковою)
Fig. 2. Image of rider St. Theodore on Old Rus seals (by T. Chukova)

їх буллах св. Федір показаний пішим із конем, якого веде за вуздечку або з піднятим мечем. Кінний св. Федір розміщений на печатці князя новгородського, торчиського і галицького Мстислава Мстиславовича Удатного (до 1176–1228) [Славянская энциклопедия, 2002, с. 768], який мав християнське ім'я Федір [Войтович, 2006, с. 522–523].

Зображення св. Федора на буллі Мстислава Мстиславовича Удатного і на медальйоні досить близьке, але різниться напрямом руху вершника і відсутністю у нього спису і щита. Можливо, що зразком для виготовлення форми для відливання послугувала печатка князя, тоді у виготовленому медальйоні постать святого направлена в інший бік.

Можемо припустити, що медальйон зі св. Федором з'явився саме в роки князювання Мстислава Мстиславовича Удатного в Галичі у 1221–1226 рр. Відомо, що князь, який відзначався войовничістю, був ініціатором і одним із організаторів походу давньоруського війська проти монголо-татар у 1226 р. та учасником битви на р. Калка. Очевидно, саме перед цим походом і були виготовлені такі медальйони, які мали служити оберегами галицькому війську в боротьбі з ворогом. Зрозуміло, що висловлені припущення не є остаточними і потребують подальшого підтвердження.

ЛІТЕРАТУРА

Александрович В.

1999 Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів. – 132 с.

Анастасов Г.

2006 “Святой Георгий – пеший воин и змеборец”: иконография памятника, появление, семантика и распространение // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки.

Международная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения Г.Ф. Корзухиной. Тезисы докладов. – Спб. – С. 121–122.

Вагнер Г.К.

1980 Развитие пластического образа в русском искусстве. – Москва: Искусство.

Векслер А.Г., Николаева Т.В.

1980 Иконка Дмитрия Солунского из Подмосквья // СА. – № 3. – С. 308–310.

Власова Г.М.

1962 Бронзовые изделия XI–XIII вв. из с. Зеленче // МАСП. – Вып. 4. – С. 346–259.

Войтович Л.

2006 Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла церква. – 782 с.

Гнутова С.В.

1993 Медная мелкая пластика Древней Руси (типология и бытование) // Русское медное литье. – Москва. – Вып. 1. – С. 7–20.

Древний Новгород...

1985 Древний Новгород. Прикладное искусство и археология. – Москва: Искусство.

Ивакин Г.

2001 О воссоздании Михайловского златоверхого собора // Древний мир. – № 1. – С. 40–46.

Ипатьевская летопись

2001 Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – Москва: Языки славянской культуры. – Т. 2. – 648 с.

Коваль І., Бурачок Л.

2007 Иконографія Галицько-Волинської держави: стан джерелознавства // “Слово о полку Ігоревім” та його доба. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. – Галич. – С. 179–187.

Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В.

2008 Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк. – 327 с.

Лазарев В.Н.

1970 Новые памятники станковой живописи XII века и образ Георгия – воина в византийском искусстве // Русская средневековая живопись. – Москва: Искусство. – С. 56–102.

Михайлова Р.

2003 Культ святих воїнів у Галицько-Волинській Русі (на прикладі пам'яток прикладного мистецтва // Народознавчі зошити. – Львів. – № 1–2. – С. 180–187.

Монгайт А.Л.

1955 Старая Рязань // МИА. – Москва. – Т. 49.

Нечитайло В.В.

2000 Каталог християнських нагрудних виробів мистецтва періоду Київської Русі (X – перша половина XIII ст.). – Київ. – 94 с.

Николаева Т.Н.

1983 Древнерусская мелкая пластика из камня XI–XV вв. – Москва: Наука. – 232 с.

Пастернак Я.

1998 Старий Галич. – Івано-Франківськ: Плай. – 347 с.

Пересадов И.Г.

2004 Об амулетах-змеевиках и их связи с нательными крестами и иными предметами церковной культуры // Византия в контексте мировой истории. Материалы международной конференции посвященной А.В. Банк. – Спб. – С. 108–121.

Пуцко В.Г.

1969 Византийский медальон с изображением Георгия-воина // СА. – № 2. – С. 217–244.

1993 О системном изучении русского художественного литья малых форм // Русское медное литье. – Москва. – Вып. 1. – С. 21–33.

Савицький В., Свінціцький В., Охріменко Г., Оболончик А.

- 2009 Металеві іконки-підвіски та складні XI–XV ст. з Волині // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVI міжнародної наукової конференції присвяченої 105-й річниці від дня народження Павла Жолтовського. – Луцьк. – С. 107–119.

Славянская энциклопедия

- 2002 Славянская энциклопедия. – Москва: Олма-Пресс. – Т. 1. – 783 с.

Чукова Т.А.

- 2005 Иконография Христа, Божей Матери и святых на древнерусских металлических актовых печатях X–XV вв. // Христианская иконография Востока и Запада в памятниках материальной культуры Древней Руси и Византии. – Спб. – С. 28–77.

Sergiy PYVOVAROV

MEDALLION WITH A SAINT RIDER FROM CHRONICAL VASYLIV:
ATTEMPT OF INTERPRETATION

In this article author describes the find of bronze medallion with representation of a saint rider on the territory of the ancient chronical town Vasyliv on Bukovyna. The author considers that St. Fedir is represented on the medallion, and its appearance is related with the military rade of Galichina's Duke – Mstyslav Mstyslavovych Udatnyj against mongolo-tatarian invaders in 1226.